

ЗМІСТ

ВСТУП	5
-------------	---

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Тема 1. Підлітковий вік та його особливості	6
Тема 2. Девіантна поведінка та причини її виникнення	15
Тема 3. Соціальна робота з профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків	23
Тема 4. Делінквентна поведінка як різновид девіантної поведінки	29
Тема 5. Аддиктивна поведінка як різновид девіантної поведінки	39
Тема 6. Патохарактерологічний, психопатологічний та оснований на гіперздібностях типи девіантної поведінки	49
Тема 7. Агресивна та суїцидальна поведінка	56
Тема 8. Втечі з дому, бродяжництво, жебрацтво	65
Тема 9. Інші різновиди девіацій, їх профілактика та корекція	72

ПРАКТИКУМ

Тема 1. Виявлення схильностей підлітків до девіантної поведінки	82
Тема 2. Ведення випадку	84
Тема 3. Профілактично-корекційна робота з аддиктивною поведінкою підлітків	89
Тема 4. Профілактично-корекційна робота з патохарактерологічною і психопатологічною поведінкою підлітків	90
Тема 5. Профілактично-корекційна робота з агресивною і суїцидальною поведінкою підлітків	94
Тема 6. Профілактично-корекційна робота з різними девіаціями	101

ЛІТЕРАТУРА **107**

ДОДАТКИ

Додаток А

Чинники, що викликають
девіантну поведінку підлітків. **112**

Додаток Б

Методика «Определение склонности
к отклоняющемуся поведению» (А. Н. Орел)
(на мові оригіналу). **113**

Додаток В

Методика «Вирішення складних ситуацій». **129**

Додаток Г

Ситуаційні завдання для практичних занять. **133**

ВСТУП

Навчальний посібник «Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків» має на меті допомогти цілеспрямованій підготовці соціальних працівників до зазначеного виду професійної соціальної роботи. Для успішного виконання профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки соціальні працівники повинні володіти:

- знаннями щодо сутності, особливостей, форм та причин виникнення девіантної поведінки підлітків; вікових і психологічних особливостей девіантних підлітків; основних принципів, методів, форм і засобів профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків; нормативно-правових документів щодо соціально-правового захисту прав дитини;
- вміннями: дидактичними, організаторськими, комунікативними, діагностичними, перцептивними, сугестивними, академічними тощо;
- якостями: мотиваційною зорієнтованістю у міжособистісних комунікаціях; потребою у професійному саморозвитку; здатністю до самоконтролю у спілкуванні, управління власними емоціями, розпізнання емоцій інших людей, емпатії, аналізу та оцінювання власної діяльності, вольової саморегуляції.

Дисципліна «Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків» спрямована на безпосереднє формування зазначених знань, умінь і якостей.

Представлений навчальний посібник є методичним супроводом такої дисципліни та містить стислі теоретичні відомості, необхідні для забезпечення соціальних працівників відповідними знаннями; кейси, що дозволяють сформувати необхідні вміння та навички ведення випадку, а також тренінгові вправи, спрямовані на формування зазначених якостей.

Сподіваємося, що запропонований навчальний посібник стане в нагоді тим, хто здійснює професійну підготовку та підвищує кваліфікацію фахівців із соціальної роботи.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Тема 1

Підлітковий вік та його особливості

Мета: ознайомитися з хронологічними межами підліткового віку та їх залежністю від соціокультурних умов; визначити головні особливості цього періоду: психофізіологічні, особистісні, інтелектуальні; проаналізувати суперечливий характер цього періоду, що призводить до кризи підліткового віку; виявити особливості розвитку особистості підлітка, процесу його самопізнання; схарактеризувати особливості ставлення підлітка до себе, до свого майбутнього, а також до дорослих та однолітків.

План:

1. Хронологічні межі підліткового віку, їх залежність від соціокультурних умов.
2. Характеристика підліткового віку: психофізіологічний, особистісний, інтелектуальний аспекти.
3. Криза підліткового віку. Розвиток самопізнання підлітка.

1. Для розвитку людини важливий кожен вік, але підлітковий вік посідає в цьому процесі особливе місце. Він є надважким і складним серед усіх хронологічних періодів становлення особистості, адже зумовлений переходом від дитинства до дорослого життя. Саме в цей період піддаються перебудові всі сторони розвитку підлітка, виникають і розвиваються нові психологічні новоутворення, закладаються основи свідомої поведінки, формуються соціальні настанови. Внаслідок таких перетворень виникають особливості, притаманні дітям підліткового віку. Так, підліткам

власннє тяжіння до гуртування з однолітками, де виробляються і апробуються навички соціальної взаємодії. В підлітковому віці відбувається втрата дитячого статусу, хоча зберігаються нереалістичні уявлення про власні привілеї і статус дорослих. Такому становищу сприяють і суб'єктивні враження: різкі фізичні зміни, мрії та ідеали (які починають сприйматись як менш реальні), кризові зіткнення з самим собою і сім'єю, почуття самотності та прагнення швидше досягнути статусу дорослої людини.

Підлітковим прийнято вважати *період* розвитку дітей від 11-12 до 15-17 років, який супроводжується бурхливим розвитком і перебудовою організму дитини. Насамперед це фізіологічне дозрівання, яке неможливо відокремити від процесів соціалізації. У фізіології цей процес умовно поділяють на три *фази*: 1) передпубертатний, підготовчий період; 2) пубертатний період, упродовж якого відбуваються основні процеси статевого дозрівання; 3) постпубертатний період, коли організм досягає повної біологічної зрілості.

Якщо співставити цей розподіл зі звичними віковими категоріями, то передпубертатний період відповідає молодшому підлітковому, пубертатний – підлітковому, постпубертатний – юнацькому віку.

2. Настання підліткового віку проявляється в різкому змужнінні організму, раптовому збільшенні зросту і розвитку вторинних сексуальних ознак. Основні аспекти *фізичного дозрівання* – ствердіння скелету, вдосконалення м'язової системи, поява вторинних статевих ознак і стрибок у зрості, – тісно пов'язані один з одним як у хлопців, так і у дівчат. Проте у дівчат цей процес починається приблизно на 2 роки раніше і триває упродовж коротшого часу (3-4 роки), ніж у хлопців (4-5 років). Цей вік вважають періодом вираженого збільшення сексуальних бажань і сексуальної енергії, особливо у хлопців. Однак всі процеси дозрівання протікають вкрай нерівномірно і неодноразово, що виявляється як на міжіндивідуальному (один хлопчик 14-15 років може бути постпубертатним, інший – пубертатним, а третій – передпубертатним), так і на внутрішньоіндивідуальному рівні (різні біологічні системи однієї і тієї самої людини дозрівають

неодночасно). Водночас нерівномірність розвитку серця і кровоносних судин, а також посилена діяльність залоз внутрішньої секреції часто спричиняють тимчасові розлади кровообігу, підвищення тиску, напруження серцевої діяльності, посилення збудливості дітей, що виражається у нервозності, швидкій втомі, запамороченнях і підвищеному серцебитті.

Нервова система підлітка ще не готова витримувати сильні, тривалі подразники, часто перебуває під їх впливом у стані загальмованості або сильного збудження. На питання про те, як впливає фізичний розвиток, включаючи конституційні особливості організму і темп його дозрівання, на психологічні процеси і властивості особистості, відповісти нелегко, оскільки вплив природних властивостей неможливо виокремити із сукупності соціальних умов, в яких ці властивості виявляються і оцінюються. Хоча певні гени несуть у собі програми розгортання фізичних властивостей, деяких особливостей темпераменту, а також розумових схильностей індивіда, проте наука не може однозначно розділити їх генетичні і соціальні детермінанти у поведінці і складних психологічних властивостей людини.

Щодо *розумового розвитку* в цей період життя, то мислення стає менш предметним і наочним. Відбуваються зміни, які визначають перехід до абстрактного і формального мислення. Стає можливою класифікація неоднорідних об'єктів, аналізуються нові сполучення предметів і категорій, в мовленні вживаються абстрактні висловлювання, висуваються різні ідеї, що зіставляються одна з одною різними способами. З'являється логічна система, на основі якої пов'язуються різні факти життя, що дозволяє підлітку аналізувати, узагальнювати і конкретизувати ситуації, події, явища незалежно від реальних обставин. Особливим досягненням розумового розвитку в підлітковому віці є здатність будувати гіпотези, робити висновки і за необхідності експериментально перевіряти їх істинність (побудова гіпотез пов'язана з формуванням ідеальних уявлень).

У середині підліткового періоду спостерігається найбільш швидкий темп розвитку *пам'яті*. При цьому перебудовується смислова пам'ять, яка набуває опосередкованого і логічного характеру.